

Inimõiguste universaalsusest ehk mida teha “teistega”¹

Lauri Mälksoo (RiTo 17), Tartu Ülikooli rahvusvahelise õiguse dotsent

Küsimus, kas inimõigused on või ei ole põhimõtteliselt samasugused ja -väärtuslikud kogu maailmas, on köitnud avalikkuse meeli pikka aega. Üleilmastumise edenedes debati aktuaalsus üha kasvab.

Tegemist ei ole teoreetilise vaidlusega, mis huvitab eelkõige ja ainult akadeemilisi inimesi. Vastupidi, inimõiguste universaalsuse ja/või kultuurilise relativismi debatist kooruvad järeldused puudutavad meid kõiki, neil on paratamatult mõju vähemalt demokraatlike valitsuste poliitikale. Essees valgustan inimõiguste universaalsuse debati mõningaid tahke (vt eesti keeles avaldatud seisukohti ka Vahtre 2002, Vooglaid 2005 ja Kalmet 2006). Et mitte jääda hõljuma puhta teooria ülevatesse sfääridesse, alustan kõigepealt isiklikumast vaatenurgast.

Tartu Ülikool kuulub 2004. aastast Euroopa ülikoolide võrgustikku, mille keskus on Veneetsias ning mille inimõiguste ja demokratiseerimise magistriprogrammis osalevad ka meie üliõpilased. Brügge Euroopa Kolledži ja Firenze Euroopa Ülikooli Instituudi kõrval on see kolmas Euroopa Liidu vahendeist ülalpeetav akadeemiline programm, kus interdistsiplinaarses keskkonnas tegeldakse ka õigusteadusega. Olen programmi Ida-Euroopasse laienemisest saadik olnud selle Tartu Ülikooli õigusteaduskonna poolne koordinaator. Programmis on mind kõige enam intrigeerinud paljude Euroopa kolleegide õppejõudude ja tudengite tihti siiras, mõnikord ka laitmatult omandatud valveseisukoht, mille kohaselt inimõigused on nii-öelda universaalsed.

Inimõiguste universaalsuse põhimõte, nii nagu see on kirjas näiteks ÜRO egiidi all peetud 1993. aasta Viini inimõiguste konverentsi deklaratsioonis, on saanud meie aja Euroopa *establishment*'i mantraks ja dogmaks, milles kahelda pole poliitiliselt päris korrektne. Kui avaldada kahtlust, kas kõigis kultuurides ikka saadakse inimõigustest ühtemoodi aru, võib vastuseks tulla moraalne *knock-out* löök: “Küsi ükskõik kelle käest ükskõik kus maailmas: kas tohib teid piinata? Vastuseks on kõikjal kindel ei. See näitabki, et inimõigused (näiteks piinamise keeld) on universaalsed, kui palju diktaatorid või ebademokraatlikud valitsused neid jalge alla ka ei tallaks.” (Nimetatud küsimusest viidatud järelduse tegemise problemaatilisus seisneb selles, et enamik inimesi ei pea tõenäoliseks, et neid võidakse piinata. Seetõttu oleks õigem küsida, mis tingimustel on nad valmis aktsepteerima, et kedagi teist, “väga paha” inimest võib teatud tingimustel, näiteks terrorirünnaku ärahoidmiseks piinata.)

Inimõigused, huvid ja variserid

Universaalsed on ka teemad, millest magistriprogrammi tudengid, enamasti säravate silmadega targad Euroopa Liidu liikmesriikide noored oma magistritöid kirjutavad: poliitiliste õiguste rikkumine Myanmaris, genotsiidikuriteod Ruandas ja Sudaanis, laste õigused Peruu, naiste suguelundite sandistamine Aafrikas. Kauged maad, mida me Euroopas kuigi palju ei tunne, aga tänu inimõiguste kontseptsioonile teame, mida nende seisundist arvata. Oleme nõrдинud ja tunneme kaasa. Tahaksime öelda peaaegu samamoodi nagu Bill Clinton valimiskampaania ajal vaeses mustanahaliste getos: “*I feel your pain.*” Selle lause üle USA-s ironiseeriti, sest jättes kõrvale küsimuse, kas Clinton ise ikka uskus, mida ta rääkis, võis kahelda, kas rikas valge mees tunneb vaese mustanahalise valu.

Teisisõnu: moraliseerimine pole tihti vaba silmakirjalikkusest. Siinkohal tuleb meelde seik Lennart Meri mälestustest. Meri jalutab 1970. aastate lõpus koos soome professorist sõbra Matti Kuusiga Helsingi turuplatsil. Nad kohtavad tudengeid, kes korjavad raha Angola jaoks. Meri küsib tudengitelt: “Millal te Eestile raha koguma hakkate?” Tudengid ei oska selle peale suurt midagi kosta. Kui Meri hiljem Kuusilt küsib, mida tudengid sellest veidrast “intsidendist” arvata võisid, vastab soomlane naljatades: “Ma usun, et nad panid imeks, missuguse fašistiga professor Kuusi siin ringi jalutab.” (Oplatka 2000, 207.)

Loo moraal on selles, et 1970. aastate lõpus oli Soomes kindlasti lihtsam ja turvalisem korjata raha Angola heaks kui näiteks Eesti põrandaaluse vabadusvõitluse toetuseks. Oleks NSV Liitu liiga palju kritiseeritud, oleks endal olemine tuliseks tehtud – finlandiseerumise aeg ikkagi. Mõned väliseestlased ironiseerisid koguni Soome naabermaa Rootsi aadressil, et peaminister Olof Palme inimõiguste doktriin seisnenud järgmises: Rootsi kriitika inimõiguste rikkumise teemal on pöördvõrdelises sõltuvuses rikkumise koha geograafilise lähedusega Rootsile. (Ilmselt peeti silmas eelkõige Rootsi vaoshoitust NSV Liidu kritiseerimisel, eriti Balti küsimuse puudutamist. Rootsi oli väheseid lääneriike, kes tingimusteta tunnustas NSV Liidu suveräänsust 1940. aastal okupeeritud Balti riikides. Samal ajal oli Palme juhitud Rootsi näiteks üks jõulisemaid Lõuna-Aafrika Vabariigi apartheidirežiimi kriitikuid.)

Samamoodi võib öelda Euroopa inimõigusteretoorika kontekstis: kuna me nii puudutatult räägime inimõiguste rikkumisest Myanmaris ja Aafrikas, rääkigem siis sama julgelt ja kirglikult ka inimõigustest “ebamugavates” imperiaalsetes suurriikides, mis kuuluvad osalt Euroopasse (Venemaa) ja/või mille majandusvõimuga peab üha enam arvestama (Hiina). Inimõigustele apelleeriv lääne inimene on aga õppinud “rasketest juhtumitest” mööda vaatama, lohutades end papa Jannseni sõnadega “parem pool munna kui tühhi koor” või kooliõpetaja Lauri sõnadega “kui sa kõiki koolitükke teha ei jõua, tee pooled, aga tee hästi.” (Mugandatult kõlaks see nii: kui sa Hiinat kritiseerida ei jõua, kritiseeri Zimbabwet, aga kritiseeri hästi.)

Hiinast rääkides mõnikord läänemaailm isegi üllatab oma kriitika südikusega. 2008. aasta kevadel toimunud protestid tiibetlaste õiguste rikkumise vastu Hiinas on paljuski lääneriikide valitsusväliste inimõigusorganisatsioonide mõjukuse manifestatsioon. Lääne inimõigusgruppid on survestanud kogu avalikku arvamust tiibetlaste toetuseks sellisel määral, mida valitsused ja riigipead ei saa sisepoliitiliselt arvestamata jätta.

Tõsiseltvõetavuse hauakaevajad

Kirjutan neid ridu ajal, mil Pekingi poole teel olevat olümpiatõrvikut saadavad arvukad protestid, demonstratsioonid, isegi vägivaldsed intsendid. Pariisi linnapea korraldusel kaunistas linna raekoda hiigelsuur plakat sõnumiga “Pariis kaitseb inimõigusi kõikjal maailmas”. Kui kaugele on Seine’i-äärne metropol ja teised Euroopa pealinnad selle ideaali väljendamisega tegelikult valmis minema? Tiibetiga seotud protestidest raporteeriv International Herald Tribune tsiteerib kainestavalt sakslasest Hiina-eksperti Eberhard Sandschneiderit: “Oleme vastakuti dilemmaga, mis mitmeski mõttes on meie endi loodud. Ühelt poolt tahame muutusi – rohkem inimõigusi ja vabadust Tiibetile. Aga teiselt poolt ei taha üldse nii palju muutusi. On tõsiasi, et meil endil on väga tugev huvi poliitilise stabiilsuse vastu.” (See mõttekäik peaks Eesti taasvabanemise tõuse ja mõõnu mäletavale lugejale kuidagi tuttav ette tulema.) Et ka neile oleks selge, kes jutu suunda veel päriselt ei ole taibanud, lisab Sandschneider lõpetuseks: “Loomulikult ei saame unustada oma majanduslikke huve.” (Erlanger 2008.) Igatahes muutub paremini mõistetavaks – ehk universaalsekski – Goethe poolt Fausti suhu pandud lause: “Zwei Seelen wohnen, ach, in meiner Brust...”

Peaks olema ilmne, et topeltstandardid on inimõiguste tõsiseltvõetavuse hauakaevajad. Eriti kui väita, et (vähemalt kõige olulisemad) inimõigused on universaalsed, ei tohiks sarnastesse rikkumistesse erinevalt suhtuda. Üks mu kogenud Eesti diplomaadist hea tuttav, kes näeb USA-s suuremat moraalset sirgeseljalisust kui vanas Euroopas, kordab neil puhkudel ikka: “Euroopa, silmakirjalikkus on sinu nimi.” Aga peame ka endalt küsima, kas selline teatud määral (Lääne-)Euroopast ehk Euroopa peavoolust distantseeruv suhtumine võib näidata, et eestlane, selmet Euroopa tsentrumi ideoloogiaga samastuda, on jäänud seda talupoeglikult-kriitiliselt vaatama kahe maailma servalt. Et üks neist maailmadest usub inimõiguste retoorikasse ja teine ei usu; üks on inimõiguste “keele” subjekt ja teine objekt; ning me mäletame, mis tunne on olla ideoloogia objekt ega ole veel päris hästi ära õppinud ümbritseva maailma objektistamist, ideoloogiliselt kõneldavaks muutmist *à la* Lääne-Euroopa.

Edasiseks jääb arutada mitu põhimõttelist küsimust. Kas on üldse õige, et lääs üritab tervele maailmale kohaldada ühtsama normatiivset standardit? Kas see standard on tõepoolest universaalne või on see tegelikult lääne enda kultuurilisest identiteedist tingitud standard? (Proudhon sõnastas ja Carl Schmitt võttis furooriga uuesti kasutusele lause: kes räägib inimkonna nimel, tahab petta...) Kas kultuurilise iseärasusega võib põhjendada või vabandada teistsugust lähenemist inimõigustele? Nende küsimuste mõnede tahkude poole järgnevalt pöördumegi.

Lääne inimesed ja “teised”

Idee inimõigustest kuulub väidetavalt antiikaega. On selge, et antiikaja suurimate filosoofide maailma- ja teiste rahvaste tundmine oli mitmes mõttes väiksem tänapäeva keskklassi turisti omast, kes lennuliikluse arengu ja jõukuse kasvu tõttu külastab Egiptust, Taid ning veel mitmeid kaugeid eksootilisi maid. Igal lääne reisijal, isegi kui ta väisab üksnes spetsiaalselt turistidele välja ehitatud rannäärset 200 meetri raadiusega “eritsooni”, tekivad paratamatult kontaktid teiste rahvaste ja kultuuridega, “teisega”. Samal ajal oleme jätkuvalt oma eelarvamuste vangis, ja kui üritame olla enda vastu ausad, siis peame tõdema, et meie teadmised kaugetest maadest ja kultuuridest jäävad pinnapealseks ka neid kaugeid maid külastades. Võime turismireisil Jaapanisse käia läbi kümnetest Kyoto ja Nara budistlikest templitest, aga kas oleme faktide, piltide ja muljete endast läbi laskmisega ka teist kultuuri sisimas läbi tunnetanud? Mil määral on see üldse võimalik? Kuidas saaks lääne inimene mõista budismi rintai sekti kunstnikust munk, kes on kogu elu pühendanud ühe talvise mägimaastiku maalimisele?

Ajaloolises plaanis on süstemaatilised kontaktid lääne inimeste (kristlaste) ja “teiste” vahel suhteliselt värsked. Tsivilisatsioonid toimisid pikka aega ikkagi suhteliselt iseseisvalt ja omapäi (Toynbee 2003). Lääne-Rooma riigi varemetele tekkinud läänekristlus puutus tihedamalt kokku keskajal jõuliselt esile kerkinud islamiga, kuid suhted kristlaste ja moslemite araablase vahel olid enamasti vaenulikud (ristisõjad jne). Seejuures oli keskaegse kristliku ja islamimaailma konflikti puhul raske öelda, kumb oli teisest “tsiviliseeritum”, kummale kuulus moraalne õigus teise üle domineerida ja ennast paremaks pidada. Ka enamik lääne ajaloolasi tunnistab praegu, et näiteks Córdoba kalifaat Hispaanias oli teaduslikus ja kultuurilises mõttes “tsiviliseeritum” kui kristlased, kes Hispaania *reconquista* käigus moorlastest vabastasid. Konflikt islami ja kristluse vahel leidis ideoloogilise väljenduse religioossetes kategooriates. Vastaspoolt süüdistati igasugustes jõledustes, millest suurim oli uskmatuse või väärusk. Inimõiguste argumendile kristlaste ja moslemite vaidlustes veel ei tuginetud.

“Teistesse” suhtumise küsimus tõuseb Euroopas senisest tugevamalt päevakorda seoses portugallaste ja hispaanlaste algatatud suurte avastusretkedega 15. ja 16. sajandil (Todorov 2001). Avastusretkedega kaasnes eurooplaste koloniseerimisiha, mille käigus tekkis uusi moraalseid ja õiguslikke küsimusi. Kas indiaanlastel oli mingeid eurooplastega võrreldavaid “loomulikke” õigusi? Koguni samad õigused mis kristlastel? Bartolomé de las Casas (1484–1566) oli teatavasti see hispaania teoloog-õpetlane, kes väitis, et ka indiaanlastel on õigused, millega konkistadoorid peavad arvestama. Tänapäeval on de las Casas “hea, julge ning südametunnistusega mõtleja” võrdkuju. Siiski tuleb mees pidada, missuguseks jäi koloniaalvallutuse tegelikkus ka pärast tema arutlusi ja üleskutseid.

Parim tee tsiviliseerituseni

Võimalik, et de las Casase ja teiste temataoliste manitsussõnad mõjutasid veidi konkistadooride käitumist humansemas suunas. Kuid eurooplastest vallutajate praktika Uues Maailmas oli üldkokkuvõttes jõhker ja armutu. “Teised” allutati ja notiti vastupanu ilmnemise korral maha. Peamine probleem seoses de las Casasega pole aga küsimus, kas katoliku kirik käitus põhimõttel “käige minu sõnade, mitte minu tegude järgi”. Peamine on küsimus, kuidas peaksime teistesse tsivilisatsioonidesse suhtuma. Kas teistele kohalduvad meie õigused on seotud küsimusega, kas ja mis mõttes on teised meiega sarnased.

De las Casas oli oma kaasaegsetega võrreldes progressiivne. Ta leidis, et ka “teistel” on õigused, sest kõik inimesed rassist sõltumata on põhiolemuselt sarnased. Kuid mida “teiste” õigused ikkagi tähendasid? Kas “teisel” oli õigus jääda “teiseks” või tähendas universaalsete õiguste jaatamine pigem seda, et ka “teises” oli olemas kristlik, läänelik alge, mida tuli edendada tema primitiivse ja ohtliku “teistsugususe” arvelt? Näiteks Kesk-Ameerika maajad uskusid, et päikesele tuleb tuua inimohvreid – mida ka rituaalse ja verise pidulikkusega tehti. Kas inimene, kes teisi inimesi rituaalselt tapab põhjendusega, et muidu ei pruugi päike enam tõusta, rikkus inimõigusi selles tähenduses, nagu de las Casase kultuuri- ja religioonikontekst seda ette nägi? Ajaloolaste väidetel võis maajadel rituaalohvriks saamine olla auasi. Kas sel juhul ohver loobus vabatahtlikult oma tähtsaimast “inimõigusest” või ta ikkagi ei osanud sellise kontseptsiooniga midagi peale hakata? Ilmneb, et vähemalt teatud mõttes on inimõigused ikkagi konkreetse kultuuri- ja märgisüsteemi peegeldus.

Nn klassikalise rahvusvahelise õiguse perioodi (1648–1914) oluliseks märksõnaks sai “tsiviliseeritus”. Eriti 19. sajandil oli Euroopa riikide ja õpetlaste seas populaarne tees, mille kohaselt rahvusvaheline õigus loob õigusi ja kohustusi üksnes “tsiviliseeritud”, see tähendab Euroopa või Euroopa kultuuritaustaga kristlikele rahvastele. Eesti päritolu Vene rahvusvahelise õiguse teadlane Friedrich Martens (1845–1909) oli üks mõjukam argumenteerija selles suunas (Martens 1995). Martensi jt tolle ajastu autorite järgi oli parim tee tsiviliseerituseni kristluse vastuvõtmine või vähemalt kristlike rahvaste väärtuste võimalikult tõetruu ülevõtmine *à la Jaapan*. Tsivilisatsiooni kriteeriumile niivõrd fundamentaalse õigusliku tähenduse andmisega pööras Euroopa rahvusvahelise õiguse koloniaalvallutuste teenistusse (Koskenniemi 2001). Rahvusvaheline õigus oli eksklusiivne klubi, kuhu väljastpoolt läänt võeti uusi liikmeid vastu üksnes pika ideoloogilise vastupuiklemise järel. Rahvusvahelise õiguse ajaloo asjatundjad vaidlevad selle üle, kas Pariisi 1856. aasta rahuleping tähendas Türgile täieõiguslikuks rahvusvahelise õiguse subjektiks saamist või mitte. Jaapanit aktsepteeriti täieõigusliku rahvusvahelise õiguse subjektina alles pärast tema võitu Venemaa üle 1904.–1905. aasta sõjas.

Koloniaalajastu pärand

Tsiviliseeritud rahvaste rahvusvahelise õiguse raames sõlmiti näiteks nn ebavõrdsed lepingud, millega lõigati Hiina jt riikide koosseisust sadamaid jm territooriume. Ebavõrdsete lepingute tüüpiline osis oli ka eurooplastele kohaldatava konsulaarjurisdiktsiooni küsimus. Euroopa riigid tagasid nende lepingutega olukorra, et kui näiteks prantslast süüdistati Hiinas või Egiptuses kuriteo toimepanemises, siis ei saanud kohaliku maa kohtud tema üle kohut mõista. Kaasmaalase üle mõistsid kohut (või tihti tegelikult ikkagi ei mõistnud) prantslastest konsulid ise. Loomulikult põhjendati seda väitega, et Hiina või Egiptuse kohtud ei tegutsevat õigusriigi põhimõtete järgi ning et sealsed juristid ei saavat aru kõigist tagatistest ja juriidilistest finessidest, mis kohtualust kaitsevad tsiviliseeritud Euroopas (Martens 1874).

Miks neid 19. sajandi ja 20. sajandi alguse õiguse kuritarvitamisi tänapäeval ikka meenutada? Jack Donnelly on formuleerinud kõige selgemalt teesi, et inimõigused on tegelikult tänapäeva “tsivilisatsiooni standard” ehk siis omaaegse “tsivilisatsiooni standardi” jätk või mantlipärija (Donnelly 1998). See seisukoht saab üsna selge kinnituse, kui lugeda Martensit: tsiviliseeritud riigid on need, kes austavad inimõigusi ja põhivabadusi. Universaalsed inimõigused rahvusvahelise õiguse osana on Donnelly tõlgenduses omaaegne kõrgem humaanne standard miinus kolonialismi pahed; läänesisesel kasutamisel mõne “dekonstrueerija” arvates ka kristliku religiooni eetikakoodeks miinus Jumal (nn sekulaarne religioon). See on justkui lääne sõnum muule maailmale: meid kõiki seob standard, mis on positiivne ja kogu maailma ühendav – inimõigused. Pärast rassismi hävitustööd, Teist maailmasõda ja sellele järgnenud dekoloniseerimist ei olnud enam poliitiliselt aktsepteeritav rääkida “tsiviliseeritud” ja “mittetsiviliseeritud” rahvastest. See keelepruuk on nüüdseks diskrediteeritud kolonialismiaja pahede ja kuritarvituste tõttu. Kuid nii mõnigi kord paljastub inimõiguste austamisele üleskutsujate hoiakuist halvasti teadvustatud tsivilisatsioonilise üleoleku veendumus.

Läänes pole piisava eneseanalüüsi objektiks saanud tõsiasi, et inimõigused tehakse rahvusvahelise õiguse osaks Euroopa kolonialismi loojangul. 1948. aastal võetakse tollal veel lääneriikide domineeritud ÜRO Peaassamblees vastu inimõiguste ülddeklaratsioon (veel mitte siduv rahvusvaheline õigus lepinguõiguse mõttes, küll aga tänaseks tavaõiguse peegeldus). Kolonialismiaja pärand mängis rolli ka Euroopa inimõiguste konventsiooni vastuvõtmisel 1950. aastal, eriti Suurbritannia seisukohast (Simpson 2001). Lõpuks, 1966. aastal võeti ÜRO raames vastu tsiviil- ja kodanikuõiguste pakt ning majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste pakt, mõlemad rahvusvahelise õiguse mõttes siduvad ja riikide absoluutset enamust hõlmavad lepingud.

Läänele ebamugaval moel

Eriti Kolmanda Maailma riikide kontekstis tasub meeles pidada, et koloniaalajastu on ideeajaloolises plaanis vähemalt teatud osas inimõiguste ajastu eelkäija. Võib-olla on see ajalooline seos ka Eestile mentaalselt lähemal, kui arvata oskame. Näiteks kritiseeris endine Saksa liidukantsler Gerhard Schröder Eesti valitsuse 2007. aasta otsust pronksõdur tema seniselt kohalt teisaldada ja ümber paigaldada sõnadega “vastuolus igasuguse tsiviliseeritud toimumisviisiga” (Netzeitung.de 28.04.2007). On raske kindlaks teha, kumba oli selles kriitikas rohkem: kas siirast muret üldinimlike tsivilisatsiooni standardite pärast (sõjas langenute mälestuse austamine, vaatamata sellele, mis poolel nad sõdisid; vajadus olla suuremeelselt üle oma maa raskest ajaloost jms) või suveräänselt tegutsema harjunud Suure häiritust, et perifeerne Väike, kes ometi võiks kord tänulik

olla, et ta kõigepealt objektist subjektiks ja siis tagasi Euroopasse vastu võetud sai, ei osanud kasutada võimalust vait olla.

Tõenäoliselt oli ekskantsler Schröderi ütluses mõlemat. Ajalooliselt käisid tsiviliseeriv standard ning koloniaalsed/imperiaalsed huvid, präänik ja piits ikka käsikäes. Aga olgu Eesti asjaga selles kontekstis pealegi kuidas on. Ettevõetud teema kontekstis on oluline see, et koloniaalajastu pärand mõjutab üleilmset inimõiguste debatti ka tänapäeval, politiseerides seda läänele ebamugaval moel. Kõige selgemini on see esile tulnud ÜRO Inimõiguste Komisjonis (*Human Rights Commission*), mis 2005. aastal formeeriti ümber Inimõiguste Nõukoguks (*Human Rights Council*). Tegemist on poliitilise organiga, mille tegevust analüüsides tuleb ilmsiks üleilmse inimõiguste debati hiilgus ja viletsus. Pärast dekoloniseerimist on ÜRO Peaassamblees jäme ots endiste Euroopa kolooniate käes, kes ei jäta kasutamata ühtegi võimalust läänele meelde tuletada tema topeltstandardeid (Palestiina küsimus) või koloniaalminevikku (rassismi ja ksenofoobia küsimus).

Samal ajal ei tõtanud Inimõiguste Komisjon kritiseerima maid ja diktatuure, kus pahategude eest pidid vastutama mitte kolonialistid, vaid “omad”. Sellistel puhkudel kutsuti üles rohkem mõistma kohalikku eripära, pannes samal ajal olulisi küsimusi nii-öelda kalevi alla ning leides õigustusi raskest koloniaalminevikust jms. Just Inimõiguste Komisjon sai kurikuulsaks sellega, et selle liikmeiks valiti ÜRO Peaassamblees riike, kus valitsesid diktatuurid või kes olid toetanud terroriste. USA, kel ei näi olevat eurooplaste ajaloost tingitud süümepiinu, pole hoidnud enda teada selgelt negatiivset hinnangut Inimõiguste Komisjoni koosseisu ja tegevuse suhtes. Ideoloogiline “ärapanemine” Inimõiguste Komisjoni (ja nüüd Nõukogu) ümber ei erine eriti palju nõukogude anekdoodist, kus USA-st helistatakse Armeenia raadiosse ja küsitakse, mitme kuupalga eest saab Nõukogude tööline endale auto osta. Pärast hetkelist pingsat vaikust tuleb Armeenia raadiolt vastus: “Aga teil lintšitakse neegreid!” Peamine vahe on selles, et ideoloogiline “ärapanemine” käib Ida ja Lääne asemel Põhja ja Lõuna vahel.

Kaelamurdvalt raske ülesanne

Teoreetikud väljastpoolt läant, kes kritiseerivad inimõiguste debati läänekesksust, samal ajal inimõigusi kui keelt ikkagi põhijoontes aktsepteerides (nt Onuma 1997), võlgnevad edaspidiseid täpsustusi ja selgitusi selle kohta, millised need inimõigused nende arvates peaksid välja nägema. Samuti selle kohta, kuidas on tõsiasi, et inimõigused kui “keel” on tuule tiibadesse saanud just läänes, on negatiivselt või erapoolikult mõjutanud vastavatesse lepingutesse kirjutatud sisu. Mulle tundub, et autorid, kes tahavad inimõigusi kui “keelt” reformida, selle sisu mittelääne kultuuridele vastuvõetavamaks vormida, on võtnud endale kaelamurdvalt raske ülesande. Lihtsam on inimõigusi kui “keelt” eitada kui seda seestpoolt teistsuguseks muuta – keele aktsepteerimine tähendab paratamatult teatud kultuuriliste eelduste ja erapoolikuste aktsepteerimist.

India päritolu USA-s töötaval õigusteadlasel Sinhal on õigus, kui ta kirjutab, et oma olemuselt peegeldab inimõiguste kultuur lääne kultuurile omast legalismi, õiguse ja õiguslike lahenduste kui selliste kõrget väärtustamist inimestevahelistes suhetes (Sinha 1996). Näiteks Aasia kultuuride kontekstis on väidetud, et traditsiooniliselt on seal rohkem eelistatud pehmemaid, mitteõiguslikke ja -formaalseid vaidluste lahendamise viise. Inimlikkuse seisukohalt on näiteks oma õiguste kaitseks kohtusse minek nendes (konfutsianismist mõjutatud) kultuurides tihti ka häbistav, omamoodi läbikukkuminegi (de Bary 1998). Samuti ei minda nii lihtsalt vaidlema riigi vastu, sest riiki ei nähta niivõrd ühiskondliku lepingu partnerina, kuivõrd ikkagi nii-öelda isaliku mehhanismina, kes “teab paremini” ja on kahtlemata ka inimesest võimsam.

Siinsete mõtete vahekokkuvõtteks võib järeldada, et inimõigused on muu hulgas ka ideoloogia. Selles pole midagi imeks pandavat: igaühel on tegelikult mingi ideoloogia (ka väidetav igasuguse ideoloogia puudumine – omamoodi nihilism –, on seda). Kui veidi autoriteedivalikuga lugejat intrigeerida, saame koos Engelsiga järeldada seda, et nii nagu iga ideoloogia, on ka inimõigused võimelised tootma “valeteadvust”. Just selline valeteadvus on misjonärlik ja kriitikameeleta usk enda tõlgendatud inimõiguste ainuõigsusesse ja ainumõeldavusse. Kui neid mõtteid ühe Veneetsia programmi kolleegiga jagasin, naljatas ta, et kui inimõigused on nüüdse Euroopa ideoloogia, siis meie magistriprogramm on ju Euroopa Liidu parteikool (*EU Party School*)! Nali naljaks, aga kohmetust tekitav paralleel igatahes! Et selliseks mitte muutuda, peab inimõiguste kultuur sallima ja isegi soodustama vaba mõtlemist ja debatti inimõiguste üle kuni inimõiguste kui kontseptsiooni eitamiseni välja. Ideoloogia, mis hakkab alla suruma oma kriitikuid ja kahtlejaid (Koskeniemi 2001b), näitab tegelikult oma sisemist nõrkust ega suuda enam inimesi innustada.

Inimõiguste dialoogid

Huvitavaid poliitilisi initsiatiive, mis on Euroopa Liidu raames teiste tsivilisatsioonidega suhtlemisel ette võetud, on õigusteadlaste jm spetsialistide nn inimõiguste dialoogid. Kõik neist pole olnud ühtviisi edukad. Näiteks Euroopa Liidu ja Iraani vaheline inimõiguste dialoog ei käivitunud nii, nagu algselt oli plaanitud, sest konflikt Iraani taotletava tuumaenergia üle hakkas kõike muud varjutama.

Mul oli võimalus osaleda 2003. aastal Euroopa Liidu ja Hiina inimõiguste dialoogi istungjärgul Pekingis. Kõige põletavamaks probleemiks Hiinas inimõiguste valdkonnas on kogu kriminaalsüsteemi olukord (politsei töö, vanglad), sealhulgas surmanuhtluse sage kasutamine riigivõimu poolt. Euroopa ja Hiina juristid tegid üheskoos teaduslikke ettekandeid ning võrdlesid seadusandlust ja praktikat oma maal ja mujal. Raske on mõõta sellise kohtumise ja arutelu viljakust ning kasutegurit. Hiinas elab niivõrd palju inimesi, et vaevalt murelike Euroopa õigusteadlaste näited ja õpetussõnad mingilgi arvestataval kujul nendeni jõuavad. Koerad hauguvad, aga maailma vanima järjepideva tsivilisatsiooni karavan liigub edasi just talle sobiva kiirusega. Autoritaarsete režiimidega suheldes on alati ka Potjomkini küla, *показуха* ohvriks langemise oht. Valmisolek dialoogiks loob mulje, et toimub midagi progressiivset. Autoritaarsed režiimid lubavad kontekstist olenevalt teha oma maa aadressil ka mõõdukas doseeringus kriitikat, kui sellest tõusev tulu (näiteks legitiimsuse säilimine lääne investorite ja kaubanduspartnerite silmis) kaalub üles kaasneva kahju (suveräänsele riigile on alandav lasta end häbistada ja olla pidevalt sunnitud õigustama oma käitumist, kui häid argumente eriti pole, nagu inimõiguste rikkumise puhul enamasti on).

Selliste poliitiliste dialoogide puhul püüavad osapooled olla viisakad ja diplomaatilised – mõnikord paraku ka tõe arvel. Mida asjast tegelikult arvatakse, tuleb palju paremini välja kriisisituatsioonides. Hiinale on permanentne imagoloogiline kriisisituatsioon Tiibeti küsimus. Kui olin 1999. aasta suvel New Yorgis ÜRO sekretariaadi juriidilises osakonnas praktilal, saabus kõigile praktikantidele küllakutse Hiina Rahvavabariigi saatkonnalt. Lubati korraldada брифинг Tiibeti ajaloo ja staatuse teemadel. Läksime kõik, sest kogu kontekst tundus põnev. Hiigelsuure punase eesriide taustal istus laval Hiina Rahvavabariigi diplomaat ja rääkis sellest, kui halb oli tiibetlaste elu dalai-laama ajal ja kuidas Tiibeti feodaalid-ülirikud omal ajal lihtsaid inimesi kurnasid. Üksnes kommunistlik Hiina olevat suutnud tuua Tiibeti rahvale rahu ja õitsengu. Ma ei tea, kas keegi ÜRO praktikantidest seda juttu tõe pähe võttis, tõenäoliselt võis selline lauspropaganda tekitada paljudes soovitusel vastupidise reaktsiooni. Siiski ei saanud ma lahti

kummastavast tundest, et jäädes “viisakalt” kuulama moonutatud tõde, muutub ka kuulaja teatud mõttes osaks varest. Kogu kohtumine oli siiski omamoodi kummastav tõe hetk: küllakutsutud said aru, et niimoodi Hiina valitsus Tiibetist mõtlebki.

Läänel puudub ühtne arusaam

Muret teeb maailmapoliitikas see, et mõnikord jääb mulje, nagu vajaks lää – eelkõige nn vana Euroopa ja USA – ise inimõigusdialoogi. Eriti pärast 2001. aasta 11. septembri terrorirünnakuid on lääne ühtsus inimõiguste teemal küsitavamaks muutunud. Näiteid on mitmeid, nimetan siinkohal mõned kõige olulisemad. USA on avaldanud soovi minna “terrorismivastase võitlusega” kaugemale, kui näiteks Euroopa Parlamendi enamus seda tsiviillennunduses reisijatele tehtavate piirangute osas on soovinud aktsepteerida. USA peab Kuubal Guantanamo vangilaagrit kõige ohtlikumate islamivõitlejate kinnipidamiseks. Eurooplaste (ja paljude USA inimõiguslaste) arvates on Guantanamo vangilaager püsti pandud väljaspool tavalise rahvusvahelise õiguse toimumisulatust, mis on lubamatu. (Meenutagem Martensit jt 19. sajandi teise poole teoreetikuid, kelle järgi rahvusvaheline õigus ei pidanud kohalduma neile, kes seda ise järgida ei oska, kes on “vähetsiviliseeritud”.) USA-s on mõned prestiižsete ülikoolide juuraprofessorid asunud avalikult kaitsma teesi, et terroriakti ärahoidmiseks on õigustatud vahistatu piinamine (Dershowitz 2003). Piinamist koguni presidendi enda käsul on korduvalt läbi mängitud stsenaarium USA populaarses terrorismivastast võitlust kajastavas teleseriaalis “24”, mille kohta peaosatäitjat eriagent Jack Bauerit kehastav näitleja Kiether Sutherland on avaldanud arvamust, et seriaal näitab omamoodi kristallkuulina, mis on tegelikult tulevikus võimalik (Warner 2007). Euroopa avalikus debatis on piinamise keeld endiselt absoluutne tabu. ÜRO Piinamisvastase Komisjoni eriraportöör austerlane Manfred Nowak on väljendanud suurt muret absoluutse piinamiskeelu survestamise ja murendamise pärast.

Sellesse nimekirja lisandub veel erinev lähenemine surmanuhtlusele, mida Euroopas peetakse “mittetsiviliseerituks” karistusviisiks ja mis on Euroopa inimõiguste konventsiooni 6. lisaprotokolliga selle ratifitseerinud Euroopa Nõukogu liikmesriikides keelatud. USA-s peetakse surmanuhtlust tihti ühiskondlikult aktsepteeritavaks ja vajalikuks. Euroopa riikidest on näiteks Saksamaa üritanud sekkuda USA osariikide hukkamispraktikasse. LaGrand kaasuses ÜRO Rahvusvahelises Kohtus juhtis Saksamaa tähelepanu sellele, et USA õiguskaitseorganid ei informeerinud alati vahistatud välisriikide kodanikke nende õigusest saada oma riigilt konsulaarabi (LaGrand, Germany vs USA, 27.06.2001 otsus). Sellest hoolimata, et Saksa kodanik LaGrand polnud sellist konsulaarabi saanud ja ÜRO Rahvusvaheline Kohus nõudis tema hukkamise edasilükkamist kohtuasjas lõppotsuse tegemiseni, viidi USA-s kohtuotsus täide. Föderaalvalitsus viitas selgituseks sellele, et maa konstitutsiooni kohaselt pole Washingtonil õigust vetoga sekkuda osariikide pädevusse, sealhulgas kohtuotsuste täideviimisse. Siiski tunduvad USA ja vana Euroopa erimeelsused inimõiguste küsimuses peamiselt puudutavat küsimust, kui karmilt ümber käia lääne tsivilisatsiooni vaenlastega. Vana Euroopa on võtnud ameeriklastest märksa pehmema hoiaku, uskudes tõepoolest ennekõike dialoogi ja nii taas kord meenutades Robert Kagani kujundit, mille kohaselt ameeriklased on Marsilt, eurooplased Veenuselt.

Tänu inimõiguste keelele

Mõned eurooplased ei taha avalikult tunnistada, et (maailma)poliitikas üldse võiks vaenlasi olla. Poliitilist mõtlemist kategooriates “sõber” ja “vaenlane” peetakse oma aja äraelanuks ja primitiivseks. Nii on olnud üksnes pärast Teist maailmasõda – enne seda olid eurooplased vägagi Marsilt. Ilmselt on siin tegu paljuski natsionaalsotsialismi tumeda

pärandiga. Kolmanda Riigi kroonijuristikultituleeritud Carl Schmitt defineeris poliitikat sõbra ja vaenlase eristamise vajaduse kaudu.

Inimõiguste kultuuril on siiski vähemalt üks suur edulugu rääkida – see on Euroopas endas. Paljuskki tänu inimõiguste keelele on suudetud ajalooliselt nii sõjakas ja vastuolude käes vaevlev Euroopa suuresti maha rahustada. Postkommunistlikus Ida-Euroopas ei maksa silmi peita ka tõsiasi eest, et need on olnud vaba Euroopa standardid, mida me Berliini müüri langemisest ja Nõukogude Liidu kokkuvarisemisest alates usinalt üle oleme võtnud. Euroopa Liiduga liitumise nn Kopenhaageni kriteeriumid nõudsid jõuliselt Lääne-Euroopas väljakujunenud inimõiguste standardi austamist.

Paremini on käinud nende maade käsi, kus poliitiline eliit otsustas seda standardit enam-vähem kõhklemata usaldada ja üle võtta. Mitte alati ei kaasnud sellega rahva õigusteadvuse kohest muutust. Näiteks Poolas toetab rahva enamus rahvaküsitluste järgi seni surmanuhtlust, kuigi parlamendi otsusega on see kaotatud. Võimalik, et ilma Euroopa Liidu “präänikuta” ei oleks Poola poliitiline eliit suutnud rahvale sellist otsust “maha müüa”. Normatiivses mõttes liitis Vana Euroopa Ida-Euroopa enda külge peaaegu sama otsustavalt kui Lääne-Saksamaa ühendas 1990. aastal endaga Saksa Demokraatliku Vabariigi. Kaugematesse maailmajagudesse pole vana Euroopa suutnud oma väärtusi kuigi edukalt projitseerida, kuid vähemalt omaenda tagahoovis ehk Ida-Euroopas on ta Euroopa Liiduga liitumise präänikuga ahvatledes suutnud oma tsivilisatsioonistandardi maksma panna.

Kas ikka on? Kui vaadata teatud arenguid näiteks Lätis ja Slovakkias, põhimõtteliselt kõigis postkommunistlikes maades, siis mingist ajaloo lõpust inimõiguste ülekaaluka võidu tähenduses vaevalt rääkida saab. Inimõiguste kultuur Ida-Euroopas on kohati veel päris nõrk. Üksikud väljapaistvad inividid ja ametikandjad, kes on inimõiguste kaitseks ulatuslikult ja süstemaatiliselt välja astunud, on mitmetele poliitikutele tundunud ebamugavate ja energeetiliselt “võõraste” nähtustena. Kuid üldiselt oleme siiski liikunud õiges suunas ning nende poliitikute hulk ja kvaliteet, kes inimõigusvaenulikele tendentsidele vastu on astunud, on olnud rõõmustavalt suur. Pole teada, missuguseks oleks kujunenud meie poliitilise kultuuri olukord ilma vana Euroopa tsiviliseeriva surveta. Tõenäoliselt oleks siis Ida-Euroopas olnud Lukašenkasid ja Mečiare rohkem.

Kõige suurem tabuteema

Võib-olla on olnud kõige raskem ja poliitiliselt plahvatusohtlik küsimus, miks mõnes postkommunistlikus riigis on vana Euroopa normide ülevõtmine läinud libedamalt kui teistes. Miks peab Euroopa Komisjon riidlema Bulgaariaga, et sealsed õiguskaitseorganid pole suutnud midagi ette võtta arvukate maffiamõrvadega? Kas tõsiasi, et Rumeeniast tuleb Euroopa Inimõiguste Kohtusse ühe elaniku kohta menetlusse võetavaid kaebusi rohkem kui teistest riikidest, annab tunnistust ainult Rumeenia kodanike kõrgeast õigusteadlikkusest või näitab ka seda, et asjad on vähem korras? Kas reformid Ukraina justitiisüsteemis pole edasi liikunud nii kiiresti kui oodatud maa suuruse tõttu või on sellel ka muid märkimisväärsed kultuurilis-ajaloolisi põhjusi? (Vt selle kohta esimest Veneetsia magistriprogrammi raames Tartu Ülikoolis 2008. aastal kaitstud magistritööd, Oleksandr Shavyuni “Kohtute korruptsioon Ukrainas: põhjused ja võimalikud lahendused”.)

Kõige suurem Euroopa-sisene tabuteema on ajaloolise Lääne- ja Ida-Euroopa – katoliku/protestantliku lääne ja ortodoksse ida – võimalik järelmõju tänases päevas. Bulgaaria ja Rumeenia Euroopa Liitu võtmisele 2006. aastal aitas mõlema riigi siira tahtmise kõrval kaasa ka poliitiliselt mõistetav soov, et Euroopa Liidus just nimelt ei

nähtaks selliseid nii-öelda loomulikke religioonilis-tsivilisatsioonilisi piire. Baltisaksa päritolu Vene rahvusvahelise õiguse teadlane Mihhail von Taube luges ortodoksse tsivilisatsiooni ajalooliseks eripäraks tsesaropapismi. Sellal kui keskaegses Euroopas lahutati paavsti ja keisri, vaimulik ja ilmalik võim, jäi Bütsantsis ja hiljem Venemaal valitseja nii ilmaliku kui ka vaimuliku võimu kehastajaks. Selline monoliitne poliitiline kultuur ei loonud Taube arvates kõige soodsamat pinnast inimõiguste ja -vabaduste mõtte arenguks (Taube 1926).

Siiski on ekslik katsuda üksnes ajaloo abil selgitada tänapäeva ja tulevikustsenaariume. Inimesed ja rahvad suudavad muutuda – neile tuleb lihtsalt anda võimalus valida, näidata erinevaid võimalusi asju teha ja asjadele läheneda. Minu esimene rahvusvahelise õiguse õppejõud väljaspool Eestit, Göttingeni Ülikooli emeriitprofessor Dietrich Rauschnig, kelle isakodu on omaaegsel Ida-Preisimaal (s.t praeguses Kaliningradi oblastis), on 1990. aastate algusest pakkunud paljudele Kaliningradi juuratudengitele võimalust õppida Göttingeni Ülikooli õigusteaduskonna magistriprogrammis. Ta usub kaljukindlalt, et aasta õpinguid ja kontakte Saksamaal mõjutab olulisel määral vene tudengite mõtlemist, paneb neid paremini mõistma Euroopat ja naastes koguni esindama Venemaa kontekstis euroopalikke, inimese õigusi ja vabadust väärtustavaid lahendusi. Käesoleva essee viimane osa ongi pühendatud küsimusele, kuidas eelnevad arutluskäigud haakuvad inimõiguste (debati) olukorraga tänapäeva Venemaal.

Inimõigustest Venemaal

Tulles inimõiguste debati juurde tänapäeva Venemaaga seoses, on siin kõige olulisemaks murranguks olnud Vene Föderatsiooni liitumine Euroopa inimõiguste konventsiooniga 1998. aastal. Liitumine on märgilise tähendusega, sest sellega tunnustas Venemaa esimest korda ajaloos ametlikku sisselõiget enda suveräänsusesse. Toimib ju Euroopa inimõiguste konventsioon inimõigusküsimustes liikmesriikidele sisuliselt viimase instantsi kohtuna. Seni on Venemaa (Nõukogude Liit) osalenud rahvusvahelistes kohtutes umbusklikult ja passiivselt. Näiteks vaatamata sellele, et pärast Teist maailmasõda on NSV Liit ja Vene Föderatsioon järjepidevalt saanud saata Haagi Rahvusvahelisse Kohtusse enda kodanikust kohtuniku, pole valitsus sama kohtu automaatset jurisdiktsiooni tunnustanud ega üheski riikidevahelises kohtuvaidluses osalenud. NSV Liit lihtsalt ei usaldanud Rahvusvahelist Kohut, pidades seda vaenulike lääneriikide mõju all olevaks ja riigi täielikku suveräänsust ohustavaks. NSV Liit poleks iialgi lasknud asjal nii kaugele minna, nagu juhtus USA-ga, kes 1986. aastal kaotas Rahvusvahelises Kohtus valusalt kohtuvaidluse Nicaragua vastu, sellest hoolimata, et Haagi kohtu jurisdiktsiooni tunnustamisel tehtud reservatsioonid oleksid pidanud sellise vaidluse (ja kaotuse) USA seisukohalt välistama.

Niisiis sai president Jeltsini valitsemisaja teisel perioodil Vene Föderatsioonist Euroopa inimõiguste kaitse süsteemi täieõiguslik liige. Sellele protsessile on antud vastakaid hinnanguid. Domineerima on jäänud arvamus, mille kohaselt Euroopa Inimõiguste Kohus võimaldab Vene Föderatsiooni positiivses suunas mõjutada, Venemaad euroopalikumaks ja inimesekesksemaks muuta. Kui Venemaa Euroopa Nõukogu liikmeks võeti, leidsid Strasbourgi raportöörid, et objektiivselt võttes polnud Vene Föderatsioon veel valmis ehk ei vastanud Euroopa Nõukogu standarditele. Sellest hoolimata toetasid raportöörid Vene Föderatsiooni vastuvõtmist organisatsiooni liikmeks, pidades seda psühholoogiliselt ja poliitiliselt oluliseks.

Aastal 2008 on Euroopa Inimõiguste Kohtul suuri raskusi, et toime tulla Vene Föderatsioonist kohtusse tulvava kaebuste hulgaga. Strasbourgi kohtu presidendid on oma avalikes ülesastumistes rõhutanud, et kohus on kaebuste koorma all küüru vajunud. Kohtu läbilaskevõime taastamiseks tuleb reformida (eelkõige lihtsustada) kohtuasjade

lahendamise menetlust. Nii ongi diplomaadid Euroopa Nõukogus välja töötanud protokoll nr 14, mille kohaselt ühe muudatusena saaks nn tavalistes kohtuvaidlustes ka üks kohtunik ainuisikuliselt Strasbourgis otsuse langetada. Kõik Euroopa Nõukogu liikmesriigid on protokoll nr 14 juba ratifitseerinud, välja arvatud üks riik – Vene Föderatsioon. Pole liialdus väita, et Vene Föderatsioon blokeerib praegu kohtule vajalikku reformi. Vaieldavaks küsimuseks jääb, miks Vene valitsus seda teeb.

Üks põhjus võib olla see, et Strasbourgi kohtu süsteemis osalemise kogemus on osutunud valulikumaks, kui Moskva algselt karta oskas. Näiteks on kohus teinud hulga otsuseid Tšetšeenia konflikti käigus toime pandud inimõiguste rikkumise kohta, millega Vene riigilt on sõjaväe vägivalda ohvritele mõistetud Venemaa mõistes üsna kopsakat kahjustas. Strasbourgi kohus on lugenud Vene Föderatsiooni vastutavaks Rumeenia-meelsete poliitikute õigusvastase vahistamise ja ebainimliku piinamise eest Transnistrias (Ilaşcu jt vs Vene Föderatsioon ja Moldova kaasus). Strasbourgi kohus on toetanud seisukohta, et Balti riigid olid aastail 1940–1991 õigusvastaselt okupeeritud ja et Nürnbergi protsessi tarbeks fikseeritud rahvusvahelisi kuriteokoosseise nagu inimsusvastased kuriteod saab kohaldada ka NSV Liidu poolt kordasaadetule (jurisdiktsiooni tagasilükkamine kaasustes Kolk, Kislõi ja Penart vs Eesti). Strasbourgi kohus on võtnud menetlusse grusiinide kaebuse, kes Vene Föderatsioonist rooside revolutsiooni järgsete pingete tulemusena Venemaalt Gruusiasse deporteeriti.

Suverääni pärusmaa, mitte juriidika

Tõsi, teatud kaasustes on Vene Föderatsioon ka tingliku moraalse võidu saavutanud – näiteks siis, kui Strasbourgi kohus otsustas, et Läti rikkus sõjaväepensionär Slivenko perekonna inimõigusi, üritades härra Slivenkot iga hinna eest Lätist välja saata. Vene advokaadid on juba jõudnud kuulutada enda võiduks ka selle, et Strasbourgi kohus olevat võtnud menetlusse ühe pronkssõduri teisaldamisega seotud kaebuse. Nii ehk teisiti on Venemaa arvates sellised kaasused pigem “poliitilised” kui “juriidilised” ja Venemaa juhtkond näib uskuvat, et poliitilistes vaidlustes kehtib kes keda (*кто кого?*) põhimõte. Venemaa ei näi eriti uskuvat Euroopa rahvusvahelise õiguse traditsiooni aluseks olevat põhimõtet, et ka suurtel ja tundlikel poliitilistel vaidlustel võib olla juriidiline dimensioon, mida saab juriidiliste standardite abil hinnata. Kui analüüsida Vene Föderatsiooni konstitutsioonikohtu praktikat, siis selgub, et täitevvõim sallib oma tegevuse põhimõttelist korrigeerimist üksnes piiratud ulatuses, peamiselt seoses miilitsa- ja kohtuasutuste töö aluseks olevate õigusaktidega. Lubatud on kritiseerida miilitsa tööd, vanglate olukorda, prokuratuuri liiga suurt võimu, kriminaalkodeksi kitsaskohti, kuid mis puudutab (lääne toetatud) mittetulundusühingute või kirikute registreerimisest keeldumist või märgilise tähendusega vaidlusi postimperiaalset nn lähivälismaaga, siis see on Venemaa arvates juba poliitika (suverääni pärusmaa), mitte juriidika.

Skitseeritud mõtteviis seab kahtluse alla Euroopa Nõukogu ja selle osaks oleva Euroopa Inimõiguste Kohtu toimimise. See organisatsioon ja see kohus pole mõeldud toimimaks *кто кого?* põhimõttel, vaid sel pinnal, et inimõiguste küsimustes loobutakse suveräänsusest ühiste standardite, ühisosa nimel. Põhjus, miks Vene Föderatsioon on Euroopa Inimõiguste Kohtus reaalpoliitika loogika järgi rohkem kaotanud kui võitnud, ei pruugi seisneda Strasbourgi kohtu russofoobses meelestatustes. Põhjus on pigem selles, et Venemaa on konventsiooni standardite täitmisest kaugemal kui enamik teisi liikmesriike. Positiivse aspektina võib siiski välja tuua tõsiasja, et Vene Föderatsiooni valitsus on Strasbourgi kohtu määratud kahjustasud oma kodanikele seni korrektselt välja maksnud. Strasbourgi kohus on mitmete kaasuste puhul rõhutanud seadusandliku reformi vajalikkust, mida aga pole järgnenud. Venemaa on olnud traditsiooniliselt maa, kus õiguse kirjatäht kipub ütlema ühte, aga praktika läheb ikka omamoodi/vanaviisi/valitseja tahtest

lähtuvalt edasi, seetõttu oleks õigusaktide Euroopa Nõukogu standarditega kooskõlla viimine esimene hädavajalik samm tegeliku praktika kooskõlla viimise teel. Lääne-Euroopa kontekstis on ebaharilik kas või selliste Venemaalt Strasbourgi jõudvate kaebuste arv, kus kaebaja kurdab selle üle, et Vene kohtu poolt kodaniku kasuks tehtud otsuseid Vene riik ise ei suuda või ei taha täide viia.

Aastakümne peaks tooma lähemat selgust küsimuses, kas Venemaa õiguspraktika läheneb Euroopa peavoolule (nagu loodetakse) või kaugeneb sellest taas. Euroopa Inimõiguste Kohtu standardid ei tohiks olla poliitilise kauplemise koht. Venemaa kriitikat, et Strasbourgis kehtivat topeltstandardid, saab ainult siis võtta tõsiselt, kui väitel on mingit reaalset alust – seni pole seda suudetud veenvalt tõestada.

Lõpetuseks

Kõigist inimõigustega kaasas käivatest vastuoludest ja vasturääkivustest hoolimata on enamik analüütikuid ühel meelel, et inimõigustest paremat keelt või mõõdupuud globaalseks debatiks pole välja mõeldud. Inimkond vajab hädasti mingit ühendavat keelt, mille alusel oma asju arutada, väärtusi kaitsta ja erimeelsusi selgitada. Olgu selleks keeleks pealegi inimõigused. Inimõigused võivad inimkonda teenida universaalse keelena isegi siis, kui need õigused (nagu eespool näidatud) oma ideeajaloolise kujunemislooo poolest pole hoopiski nii universaalsed, kui läänes mõnikord uskuda tahetakse. Viimane ei tähenda aga kindlasti seda, et see keel ei võiks saada universaalsemaks ja erinevaid kultuure rohkem arvestavamaks. Inimõiguste debatt eeldab avatust ja austust teiste kultuuride vastu. Mõnikord on koguni targem lasta “teistel” olla sellised, nagu nad on. Viimane aeg on loobuda väärast arusaamast, nagu oleks üks kultuur või tsivilisatsioon jõudnud tõe tunnetamisel kõige kaugemale ja teistel jääb üle üksnes sellest õppida.

¹ Essee kirjutamisel on autorile olnud abiks Eesti Teadusfondi grant nr 7182.

Kasutatud kirjandus

- De Bary, W. T. (1998). Asian Values and Human Rights. A Confucian Communitarian Perspective. Cambridge, Mass., London: Harvard University Press.
- Dershowitz, A. (2003). Torture Could Be Justified, CNN 04.03.2003. – http://www.prisonplanet.com/dershowitz_torture_could_be_justified.htm
- Donnelly, J. (1998). Human Rights: A New Standard of Civilization? – International Affairs, Vol 74, No 1, pp 1–23.
- Erlanger, S. (2008). Attitudes Harden in Games Dispute. As Western Disquiet Grows, so does China's Anger over pro-Tibet protests. – International Herald Tribune, 12–13 April, p 4.
- Gong, G. W. (1984). The Standard of 'Civilization' in International Society. Oxford: Clarendon Press.
- Kalmet, T. (2006). Universaalsed õigused multireligioosses maailmas. Rahvusvaheliste ja islami normide konflikt ning dialoogiotsingud. Tallinn: Akadeemia Nord.
- Koskenniemi, M. (2001). The Gentle Civilizer of Nations. The Rise and Fall of International Law 1870–1960. Cambridge: Cambridge University Press.
- Koskenniemi, M. (2001b). Human Rights, Politics and Love. – Mennesker & Rettigheter, No 4, pp 33–45.
- LaGrand. Germany vs. United States of America. International Court of Justice, Judgment of 27 June 2001. – <http://www.icj-cij.org/docket/index.php?p1=3&p2=3&k=04&case=104&code=gus&p3=4>
- Martens, F. (1874). Das Consularwesen und die Consularjurisdiction im Orient. Berlin: Weidmannsche Buchhandlung.

Martens, F. F. (1995). = **Мартенс, Ф. Ф (1995).** Vt;leyfhjlyjt ghfdj wbdbkbpjdfyys[yfhjljd. Vjcrdf% ?hblbxtcrbq rjkklt; VUE. (Esimene trükk 1882.)

Netzeitung.de 28.04.2007. Denkmal-Krawalle in Estland weiten sich aus.

– <http://www.netzeitung.de/ausland/629950.html>.

Onuma, Y. (1997). Towards an Intercivilizational Approach to Human Rights. For Universalization of Human Rights through Overcoming of a Westcentric Notion of Human Rights. – Asian Yearbook of International Law, Vol 7, pp 21–81.

Oplatka, A. (2000). Lennart Meri – Eestile elatud elu. Tartu: Ilmamaa.

Simpson, A. W. Brian (2001). Human Rights and the End of Empire: Britain and the Genesis of the European Convention. Oxford: Oxford University Press.

Sinha, S. P. (1996). Legal Polycentricity and International Law. Durham, NC: Carolina Academic Press.

De Taube, M. (1926). Études sur le développement historique du droit international dans l'Europe orientale. – Recueil des cours de l'Academie de Droit International, Vol 11, pp 341 jj.

Todorov, T. (2001). Ameerika vallutamine. Teise probleem. Tallinn: Varrak.

Toynbee, A. (2003). Uurimus ajaloost. Tartu: Ilmamaa.

Vahtré, L. (2002). Suur pettumus ehk inimene, ühiskond ja inimõigused. Tallinn: Varrak.

Warner, J. (2007). “24” as Reality Show. – New York Times, 31.07.

Vooglaid, V. (2005). Hukutab või päästab? Inimõiguste retoorika ebaterve toime headuse idee väljendamisele. – Acta Societatis Martensis 1. Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 121–138.